

Др Ђорђе Вуковић

Завод за јавно здравље, Ваљево

НИКОЛА ЛЕКАР – ПРВИ ПРЕВОДИЛАЦ СА ЛАТИНСКОГ ЈЕЗИКА

Анстракт: Наша историја средњовековне медицине познаје само једног лекара по имену, који је био преводилац са латинског на српски језик. За то откриће заслужан је наш стари истраживач јужних крајева, Јован Хаџи-Васиљевић који је, у једном рукопису из XIV века, открио запис који помиње Николу Лекара („врача“). Оштећени рукопис садржао је два пергаментна листа са записима, која су у међувремену страдала, па се више не могу проучавати. У низу својих монографија посвећених историјату српске средњовековне медицине, академик проф. др Реља В. Катић промовисао је име и деловање Николе Врача. Пред модерним истраживачима је веома тежак изазов, да на основу кратког одељка из изворног Хаџи-Васиљевићог текста покушају да реконструишу било који податак из Николиног живота и рада. Стилистичка анализа записа на маргини пчињског листа, уз компарацију са другим средњовековним записима о нашим старим преводиоцима, помаже да се потврди аутентичност Хаџи-Васиљевићог читања изворног текста и да се одгонетне општи оквир у коме је живео и деловао Никола „Врач“. Разумевању ове проблематике помаже чињеница да су пергаментни листови припадали архиви манастира Св. Прохора Пчињског, одакле су спасени у току српско-турског рата (1878). Мада је манастирска архива доста страдала, истраживања су открила постојање превода „Синтагме“ Матије Властара сачуваног у ризницама Карловачке митрополије. Пчињски рукопис је један од најстаријих превода пуне редакције овог дела, са грчког на старословенски језик, сачуваног на овим просторима. У „Синтагми“ се користе латинске речи из области правне терминологије. Монаси су морали имати елементарно знање латинског језика да би разумели рукопис који преписују, али то не значи да су познавали медицинске појмове. У том светлу, постаје јаснија појава Николе „Врача“ у пчињској средини. Нова истраживања свакако ће употпунити наше сазнање о средњовековним преводиоцима јужнословенског језичког простора.

Кључне речи: Никола „Врач“, старац Исаија, Димитрије Зограф, први преводилац, „Синтагма“

Сачувани средњовековни записи су у великој мери обликовали познавање наше старе историје и културе. Према једној процени, откривено је и публиковано око петнаест хиљада записа који покривају период од времена настанка Мирослављевог јеванђеља до XVIII века. Од тог броја неколико стотина записа има трајну уметничку и песничку вредност¹. Слободно се може рећи да неколико стотина записа има значај што се тиче праћења појаве и кретања болести у нашем народу у наведеном периоду. Ако се ограничимо само на оне записе које бележе болнице и лекаре у том раздобљу, онда можемо тврдити да историја наше средњовековне медицине, располаже са тек пар десетина записа.

Историју српске медицине трајно је задужио Јован Хаџи–Васиљевић, скренувши пажњу стручне јавности на један рукопис са записима, који се у његово време чувао у старој Народној библиотеци у Београду². Тај рукопис је првобитно припадао манастиру Светог Прохора Пчињског. У време српско–турског рата 1878. године, манастир се у једном тренутку нашао на неутралној територији. Тада су архимандрит Фирмилијан, и Јеврем Илић, бивши ректор богословије, отишли до манастира, прегледали библиотечку, узели најбоље рукописе и пренели у Врање. Рукописи су предати војним властима, а затим пренети за Београд. По једној верзији, спасене пчињске рукописе и књиге пренео је „неки официр Стева“, док су, према Љубомиру Ковачевићу, професору Велике школе у Београду, то учинили архимандрит Фирмилијан и Јеврем Илић. У сваком случају, том приликом пренето је 33 комада старих књига и рукописа³.

На овом месту треба допунити Васиљевићево излагање о личностима које су спасавале пчињске старине. Поменимо најпре архимандрита Фирмилијана (Дражића), пореклом Шапчанина. Он је образован у Русији, а у време спасавања драгоцених старина из манастира, администрирао је врањском епархијом (1876 – 1878). Нешто касније, он је преузео администрацију скопске

¹ Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних термина*, Београд, 1990², 78 – 79

² Ј. Хаџи – Васиљевић, *Св. Прохор Пчињски и његов Манастир*, Годишњица Николе Чупића, XX, 1900, 98. У току писања рада појавило се штампано издање овог чланка, које нисмо имали прилике да консултујемо.

³ Исто, 99.

епархије (од 1897), затим је прво постао професор богословије (1883), а нешто касније и њен ректор. На Фирмилијаново званично постављање и хиротонију за скопског митрополита чекало се све до 1902 године⁴. У своје време Фирмилијан је био познат као богословски писац, а његове беседе су прештампане у скорије време⁵.

Јеврем Илић такође се школовао у Русији, а по повратку у домовину, предавао је руски језик на богословији (1881-1888, 1897) и написао уџбеник *Руска граматика за српске школе* који је доживео четири издања (1883, 1893, 1903, 1908). Његова граматика је била прва граматика руског језика настала у Србији, високо је вреднована и коришћена, како се наводи, све до појаве Кошутевићеве граматике (1914)⁶. Заправо, избијање Првог светског рата је омело шире коришћење нове граматике и требало је сачекати крај ратних дејстава (1918) и консолидацију нове државе, да се настави са школском реформом и применом нових уџбеника.

Фонд пчињских рукописа и књига, похрањених у старој Народној библиотеци у Београду, после Фирмилијана и Илића, прво су прегледали београдски библиотекари, а затим Јован Хаџи-Васиљевић. Он је установио да је пренета манастирска збирка

⁴ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996, 498. Како је надлежен у Београду извештавао Ђорђе А. Ненадовић, генерални конзул III класе у Солуну, чин хиротоније је требало да се одржи управо у Солуну, уз благослов и сагласност цариградског патријарха, Порте и српске владе. Међутим, солунска општина је уложила протест због овог чина, комите су запретиле Фирмилијану убиством, појавила се петиција грађана Солуна, а своје противљење су исказали и Бугари. У таквим околностима одлучено је да се хиротонија измести у манастир Скалоти на Еносу, где је коначно обављена 15 јуна 1902. године. в. В. Б Савић, *Ненадовићи*, Ваљево, јануар 2004, 716 – 718

⁵ Архимандрит Фирмилијан, *Тумачење јеванђеља са беседама по најпознатијим руским и грчким писцима*, „Православац“ Линц, 2003.

⁶ Д. Дамљановић, К Кончаревић, *Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве*, у: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, Београд, 2007, 264, 266, 267, 268.

(<https://bfspc.bg.ac.rs/wp-content/uploads/pdf/stXX/stXX-02/24.pdf>)

Илићеве књиге *О празницима српске православне цркве* из 1886 године и *Наука хришћанска за ученике основних школа* из 1899 године доживела су репринт издања.

бројала 31 књигу на хартији и две на пергаменту⁷. Рукопис који нас интересује имао је само два листа пергамента, али је било очигледно да је то био саставни део неке веће књижевне целине. Он је био најстарији у целој збирци. У свом чланку, Васиљевић даје посебан каталог сачуваних рукописа и њихов кратак опис. Каталог управо почиње са ова два сачувана пергаментна листа, означена као рукопис, под редним бројем 1. Први пергаментни лист је био очуван у потпуности, а следећи делимично „Други је лист покварен, поцепан и остала је само половина од њ“⁸. Листови су били малог формата, „на шпаг“, а текст се одликовао лепим рукописом. Сачувани листови овог рукописа су, по његовој оцени, потицали из XIV века. Око наслова сачуваног текста на листовима пергаментног рукописа Хаџи–Васиљевић се колебао. Прво га је означио, у збирном набрајању сачуваних рукописа и књига, као „Кратке моралне поуке“⁹, а потом у посебном каталогу пчињских рукописа, као „Слово о моралу“¹⁰.

На првом пергаментном листу, на маргини, поред исписаног основног текста, неко је дописао бројеве, који су збуњивали Хаџи–Васиљевића („учио се неко бројевима и рачунању са њима“) и за које је прибележио: „Ово је из познијих векова“¹¹. После уводног описа, дат је запис о Николи врачу. Већ прва реченица записа са маргине стварала је потешкоће Хаџи–Васиљевићу у тумачењу. У забележеном облику, та реченица није много смислена. Комбинација речи („тисућа“, два пута понављен „легеон“ и „тигар“), са два пута поновљеним знаком интерпункције (које наликује на слово „р“), можда је знак писања тајном азбуком, која је често коришћена у немирним временима. Том приликом, писац је тајном азбуком бележио своје име, а некад је и цела реченица била исписана тајнописом¹². То може бити и

⁷ Ј. Хаџи – Васиљевић, *Св. Прохор Пчињски...*, 99

⁸ Исто, 100.

⁹ Исто, 99.

¹⁰ Исто, 100.

¹¹ Исто, 100

¹² Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних термина*, Београд, 19902, 90. Треба приметити да су и прослављени писци, попут Константина Филозофа и истакнути духовници, попут Никона Јерусалимца користили „тајну буквицу“ да саопште своје име, исто, 342 – 343

посебан запис, који се разликује од текста који следи у продужетку. На овом месту треба приметити да Ј. Хаџи-Васиљевић у свом чланку цео запис (и речи које није разумео и реченице које је прочитао) доноси као јединствену целину. Пошто су сачувани пчињски листови страдали са старом Народном библиотеком (6. априла 1941), поновно (критичко) ишчитавање и дешифровање овог записа од стране савремених експерата једноставно више није могуће.

Почетак следеће реченице је такође оштећен. Уколико би овај запис упоредили са другим старим записима, може се претпоставити да је овај оштећен део реченице садржао назив дела које се преводи, а врло могуће и годину превођења¹³. Остатак сачуване реченице гласи: „...преведе Никола врач од латинскују књигу на србскују књигу“. Примећујемо да је овде два пута коришћена реч „књига“. Наставак записа на маргини односи се на понављане молитве за опроштај грехова. Сачувани део запис на маргини у целини гласи:

„(...) преведе Никола врач са латинске књиге на српску књигу. Бог да га прости. И помолите се о мени грешном. Реците: Бог да га прости и вас Бог да прости. (сл. 1)“¹⁴

На основу горе наведеног, види се да није тачна тврдња коју је један истраживач прилично слободно изрекао: „Јован Хаџи Васиљевић је 1897. у манастирској библиотеци пронашао два исписана пергаментна листа, који су били остаци списа из Диоскоридове фармакологије, са којих се читало да је спис у XIV веку превео Никола Врач.“¹⁵ Као што смо показали, Васиљевић је прегледао сачуване књиге у београдској библиотеци, а не у манастирској. То, наравно, не искључује могућност да је он посетио манастир Св. Прохора 1897. године, али ове књиге (укључујући пергаментне листове) више нису биле тамо. Запис на маргини је више него слободно интерпретиран. У њему се нигде не помиње Диоскоридова фармакологија или њен превод. Б. Лилић је сматрала да су два очувана пергаментна листа остаци Диоскоридо-

¹³ Ђ. Трифуновић, *Азбучник...*, 80

¹⁴ Превод са Ј. Хаџи Васиљевић, *наведено дело*, 100

¹⁵ Б. Лилић, *Традиционална медицина у Врању и околини за време Турака*, Братство XIII, Београд 2009, 240. Ово мишљење се вероватно заснива на хипотези Ст. Станојевића, *Из наше прошлости*, Београд, 1934, 121.

вог дела, што се противи Васиљевићевој тврдњи да су у питању „Кратке моралне поуке“, односно „Слово о моралу“. Година, ако је записана, није била читљива у Хаџи Васиљевићево време, тако да је у питању процена о ком је веку реч. Уочљив је став овог аутора, изражен на помало непрецизан начин, да се преведено дело, вероватно, налазило у истом рукопису као и запис на маргини текста, што је могуће, али изостаје доказивање ове претпоставке. У даљем тексту користимо назив „Пчињски листови“, као најпоузданије одређење по месту проналаска, а могуће и месту настанка. Пошто је, по сведочанству Хаџи-Васиљевића, у питању мањи формат, можемо дозволити и употребу термина „Пчињски листићи“. Нећемо користити одређење „пергаментни листови/листићи“, по врсти материјала на коме је писано, јер није довољно специфично и не разликује их од пергаментних листова/листића писаних на неком другом месту.

Значај записа на маргини пчињског рукописа

У угрожени манастир Светог Прохора Пчињског упућена су два изузетно образована теолога, два врсна интелектуалца, један бивши (Јеврем Илић) и други будући ректор богословије (арх. Фирмилијан Дражић). Будући људи од пера, они су у отежаним условима прегледали рукописе који су преживели вишевековно турско ропство и оценили њихов значај за српску културу и историју. На основу те одлуке, они су прикупили све што је било вредно и пренели на безбедну територију. Сматрамо да је била изузетна одлука да, међу целовите рукописе и књиге, уврсте и два пергаментна папира, остатке неке веће целине, од чега је онај други лист био половично сачуван. Тешко је рећи, без додатних података, шта их је то мотивисало на такву необичну одлуку. Ако је то старина рукописа, онда је он био толико оштећен да није могао бити репрезентативан примерак старе српске културе. Не верујемо ни да су их привукли „бројеви“ које Хаџи-Васиљевић помиње. Двојица теолога нису, вероватно, схватили о чему се ту ради, па нису ни могли неком пренети тумачење које нису знали, а то значи да ни код библиотекара у старој Народној библиотеци није постојала идеја о неком значају тих „бројева“. Пошто није затекао тумачење мистериозних бројева, а сам није

имао неку идеју о овој проблематици, Ј. Хаџи-Васиљевић их је у свом раду само успутно забележио. Запис о Николи Врачу у почетку је нечитљив, а затим оштећен, а информација о преводилачком раду сасвим уопштена, тако да се може сматрати да су они запис прочитали, можда их је чак и заинтересовао, али сам по себи мислимо да није могао бити одлучујући критеријум за спасавање листића од уништења. Повод може бити основни текст који Јован Хаџи-Васиљевић различито именује, као што смо навели, али садржи моралну поуку (или поуке). Могуће да је за садржај основног текста био заинтересованији архимандрит Фирмилијан од Јеврема Илића. Архимандрит је остао запамћен као писац књиге „*Тумачење јеванђеља са беседама по најпознатијим руским и грчким писцима*“. Управо у овом средњовековном рукопису, могао је наћи спомен једног или више грчких (византијских) ауторитета који су привукли пажњу наших предака, па да то знање из прошлости, примени на своје време¹⁶. Ако пођемо од ове претпоставке, пчињски листићи су сачувани због духовне вредности основног текста, које је архимандрит могао пожелети да на миру прегледа и направи препис за тему која га је интересовала.

Запис на пчињским листовима је интересантан и по структури и значењу. Назив дела није сачуван, а преводилац Никола не бележи ништа о себи. Неко друго лице, анонимни писац записа на маргини саопштава о превођењу непознатог дела и преводиоцу Николи. Очигледно је у питању Николин савременик, а са одређеном дозом обазривости може се помишљати да је био Николин сарадник, чим је водио рачуна да један преводилачки подухват остане упамћен за следећа покољења. По схватању непознатог писца записа, то дело одређује Николу. Николин значај је у превођењу дела које до тог тренутка није постојало на српском језику. Анонимни писац записа је одушевљен Николиним преводилачким подухватом, што говори да је у питању било неко познато и врло корисно дело. Контекст ове белешке, практично кратке похвале, у запису говори у прилог томе да је то дело било тешко за превођење. Писац записа је неко ко је добро упознат са

¹⁶ Уколико су биле „кратке поуке“ исписане на пчињским листићима, онда је, вероватно, реч о више аутора, а уколико је било „слово“, реч је о само једном грчком средњовековном аутору (писцу).

Николиним трудом и значајем превода, дакле неко стручно лице које може да изрекне и запише похвалну оцену. То би значило, да је и писац неко ко је добро упознат са стручном вредношћу превода, што значи лице повезано са лекарском професијом, можда, на пример – лекар.

Први је С. Бојанин покушао да дискретно предложи назив за изгубљено Николино дело – „Латинска књига“¹⁷. Формулацију назива Николиног дела аутор извлачи из текста самог записа („преведе ... с латинске књиге ...“), што представља уобичајену методу коју користе преводиоци и приређивачи наших старих текстова¹⁸. Предложеним називом „Латинска књига“, Бојанин такође наглашава улогу латинског језика у формирању универзалног језика научне медицине. У даљем излагању наведени аутор не инсистира на термину „књига“, већ опрезно и промишљено помиње „извесни текст са латинског“¹⁹. Самим тим се уводи могућност у критичко разматрање да преведено Николино дело не представља целу књигу, већ извод (или изводе) из неке веће латинске књиге. Дилема модерног аутора је очигледна, јер се он не усуђује да се одлучи, на основу кратког записа, да ли је то дело већег или мањег обима. Пчињски запис, ма колико био кратак, ипак је изричит: превођење је извршено „од латинскују књигу на србскују књигу“. Предмет превођења је „латинска књига“, резултат превођења је „српска књига“. Све и да је Никола вршио скраћивање основног дела, резултат је довољно велика књижевна целина која може да се окарактерише као „књига“ у очима савременика.

Запис старца Исаије и запис о Димитрију Зографу

На овом месту о запису на маргини, морамо се још мало задржати. Ту је наведена врло интересантна синтагма да је Никола Врач превео непознато дело „од латинскују књигу на србскују

¹⁷ С. Бојанин, *Хиландарски медицински кодекс* (у даљем тексту: ХМК) и *научна медицина на средњовековном Балкану*, у: *Средновековните Балкан като световен крџстопџт: Контакти и обмен*, Studia Balcanica 32, Институт за балканистика с Центар за тракологија, Бугарска академија наука, Издавачка кућа „Тендрил“, Софија 2017, 293

¹⁸ Детаљније о овом проблему: Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списа о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац, Багдала, МСМЛXVIII

¹⁹ Бојанин, *ХМК и научна медицина...*, 294

књигу“. Колико нам је познато, постоје још два слична примера из XIV века, који кореспондирају са пчињским записом. Први је многопознати запис старца Исаије, који је деловао у Серу и превео Ареопагитово дело. На почетку свог општепознатог записа, старац саопштава да већ постоје преводи сачињени од других преводаца са грчког језика: „Пошто су, дакле, многи, пре многих времена и година, и по различитим местима, нађоше у словенском нашем народу да преводе божаствене списе од многопремудрог, и художественог, и веома драгоценог јелинског **језика** у наш **језик**, чија имена не само људима позната јесу, но су, штавише и у књигама живих Богом написана...“²⁰, а нешто касније говорећи о својој недостојности да се прихвати посла преводиоца, мада је научио грчки језик, он каже: „не хтедох коснути се онога што је изнад мене, то јест преводити од грчког **језика** у **наш**...“²¹, мада је морао да попусти пред изричитим захтевом серског митрополита Теодосија.

Као што се примећује, старац Исаија, користи две сасвим сродне, у суштини исте, синтагме да опише преводачки посао како свој, тако и својих доста ранијих претходника: „од ... јелинског језика у наш језик“ и „од грчког језика у наш“. Синтагме: „од ... књигу на ... књигу“ и „од ... језика у наш језик“ врло су сличне и можда су настале у истом временском периоду. Поред израза „књиге живих“, која је библијског порекла, старац Исаија користи термин „књига“ да опише објект свог превођења. „А **књигу** ову светога Димитрија, велим, у добра времена, почех, када божаствене цркве и Света Гора подобно рају цветаху, као неки сад крај извора увек напајан, а сврших је у најгора од свих времена“²². Старац Исаија Серски преводи са оригинала „књигу“ за чијег аутора је сматран свети Дионисије Ареопагит, а резултат његовог преводачког рада је опет „књига“, као што видимо из његових речи: „А они који хоће преписивати и прочитавати ову **књигу**, милостиви и незаторљиви, молим се, будите мојој

²⁰ Сва болдирања у тексту су аутора чланка.

²¹ Писаи и потписах – *Аутобиографска изјава средњег века*, приредила Радмила Миленковић Нолит, Београд, 1996, 152. Данас нам нису позната имена преводаца на које Исаија мисли, али је, можда, реч о преводиоцима са ширег јужнословенског простора, пошто користи израз „словенски народ“.

²² Исто, 153

немоћи ума и недостатку²³. Преводаилац Исаија не саопштава у једној реченици фразу „од ... књигу на ... књигу“, него је широко развија и доноси у оквиру две посебне реченице, између којих убацује сликовит опис боја на Марици, кратку вест о смрти цара Уроша и потресан приказ невоља које су задесила „хришћане западних страна“ (у серској области) због пустошења турских чета²⁴. Исаијин запис, високо оцењен због својих књижевно-метничких квалитета, најприближнији је пчињском запису када описује предмет и резултат преводилачких напора.

Други запис на који желимо да укажемо овом приликом, то је у стручним круговима позната белешка о настанку словенског превода *Шестоднева* Георгија Писиде (VII век) са грчког језика. Како се у тој белешци каже, „сије слово“ (обиман *Шестоднев* у стиховима) преведен је 1385. године „от греческих **књиг на руски језик** Димитријем Зографом“²⁵. У оба наведена записа лако је уочљив паралелизам синтагми: „од ... књигу на ... књигу“ и „от ... књиг на ... језик“. Док се у првом запису инсистира да је превођењем (стране) књиге настала нова (домаћа) књига, дотле се у другом запису подвлачи да је превођење извршено са (стране) књиге на домаћи језик, што није случајно. Заправо, колико је познато из сачуваних рукописа, Димитрије Зограф није превео цело Писидино дело, већ његов већи део. Пчињски запис сведочи да је у потпуности преведено неко дело, без скраћивања, док према сачуваним рукописима Зографов превод има лакуне и испуштени су неки делови спева који су изгубили на актуелности (нпр. похвални стихови у част византијског цара Ираклија и цариградског патријарха Сергија) и стихови тешки за превођење. Упркос сажимању изворног спева (који има око 1.900 стихова²⁶) за пар стотина стихова, превод, који је такође стихован, обиман

²³ Исто, 154. Превод следи оригиналну структуру Исаијине речнице, а смисао је следећи: преводаилац моли да читаоци буду „милостиви и неззорљиви“ немоћи и недостатку његовог ума, односно да му опросте ако је начинио лош превод.

²⁴ На крају записа, старац саопштава своје име тајнописом. Ђ. Трифуновић, *Азбучник...*, 90

²⁵ Нинослава Радошевић, *Шестоднев Георгија Писиде и његов словенски превод*, Византолошки институт САНУ, посебна издања, књ. 16, Београд 1979, стр. 99

²⁶ Исто, 1

је за наше појмове и зато изненађује одређење „Слово“, које би се очекивао за неки краћи прозни или песнички састав. „Слово“ у овом случају означава дело једног аутора: у оригиналу – Георгија Писиде, у препеву – Димитрија Зографа. Према томе, одредница „сије (ово) слово“ је чисто симболична и просто означава дело без строгог прецизирања величине (обима) и структуре дела.

Досадашња истраживања понудила су већи број дефиниција слова, од којих издвајамо два. Прво наводимо мишљење научника О. В. Творогова, које истиче да је то „ораторско, црквено-поучно дело, текст који репродукује или имитује обраћање било коме.²⁷“ Примењено на наш случај, Писидино дело се посебно обраћа песниковим заштитницима, цару Ираклију и патријарху Сергију. Друга дефиниција је можда интересантнија и потиче од нашег аутора: „Слово би, према томе, било углавном без епског развијања, у коме се тема разрађује свим средствима реторике и поезије“²⁸. Ова дефиниција обухвата и прозни и поетски облик слова. Слово, које се јавља као посебан жанр у нашој књижевности, може имати различите облике: „похвално слово“, „повесно слово“, слово у облику дијалога – при чему се појава дијалогских облика у средњовековној словенској књижевности приписује св. Клименту Охридском²⁹, ... Слово у облику дијалога покаткад се назива беседом (*Беседа Саракипина с богољубивим јепископом Теодором*)³⁰. Постоје и слова у облику „поученија“, која се такође у великом броју приписују св. Клименту Охридском³¹. Зборници слова црквених отаца и познатих византијских писаца називају се панагирици. Поред слова, панагирици могу да садрже житија светих, роман о Варлааму и Јосифу и неке неубичајене чланке³². Зборници писани у облику питања („вапроси“) и одговора („ответи“) називају се понекад слова, попут зборника *Слово светаго Јефрема* и *Слово постническо Максима Исповедника по вапросу и ответу*³³. Поједине приповетке означавају се као слова (*Слово*

²⁷ Ђ. Трифуновић, *Азбучник ...*, 323

²⁸ Исто, 324

²⁹ Исто, 324 – 325

³⁰ Исто, 28

³¹ Исто, 273

³² Исто 232-233

³³ Исто, 245, 247

о премудром Акиру)³⁴. Цамблаков спис о преносу моштију свете Петке исто се означава као слово (*Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију*), мада се они обично третирају као посебна група књижевних састава³⁵. Термином „слово“ наши средњовековни владари означавају своје повеље³⁶. Употреба појма „слово“ је често врло широка и не поштује устаљене жанровске границе. Слово је, можда, схватано као врхунац уметничког изражавања у средњем веку, па је, изгледа, приписивано врхунским остварењима сасвим различитих жанрова као наслов. Доста шароликој средњовековној књижевној слици овог жанра сада можемо додати и Димитријев препев Писидиног *Шестоднева*, које се, као дело у стиховима, уклапа у горе цитирану Трифуновићеву дефиницију *слова*. Наравно, средњовековно поимање слова није обавезивало Ј. Хаџи-Васиљевића да, у једном тренутку, макар то било и непажњом, третира термине „Кратке моралне поуке“ и „Слово о моралу“, готово као синониме.

Димитријев препев *Шестоднева* је сачуван у руским рукописима, али проучавање текста и његових језичких особина навело је истраживаче на мисао да је оригинални преводилац био јужнословенског порекла. У прилог ове претпоставке говори и чињеница да је постојао и Димитрије „Зуграф“ који је оставио запис на једном рукопису који је припадао цркви села Дренова, у тиквешкој области, у данашњој северној Македонији. Претпоставља се да је он учествовао и у осликавању ове цркве³⁷.

Ова претпоставка коју су изнели руски научници, а прихватили и неки наши, омогућава нам да деловање Димитрија Зографа сместимо у временски период 1365. – 1385. године на јужнословенском језичком простору. Дакле, три искусна преводиоца радила су у XIV веку на овим просторима – Никола Врач, као

³⁴ Исто, 323

³⁵ Исто, 286

³⁶ Исто, 324

³⁷ Н. Радошевић, *Шестоднев...*, 100, износи као сасвим извесну ствар да је Димитрије Зограф осликао цркву. Међутим, Димитријев запис само говори да је он био присутан у цркви, не и шта је радио. Судићи по надимку *Зограф*, који потиче од назива професије, он је могао да учествује у фрескописању цркве, али и да израђује иконе за цркву по наруџбини, нпр. за иконостас или целивајуће иконе које би стајале на налоњу у цркви.

преводац са латинског и старац Исаија и Димитрије Зограф, као преводиоци са грчког. Записи тројицу преводаца одређују по личном имену (Никола, Исаија, Димитрије), основној професији коју су обављали („врач“, старац, тј. духовник и зограф) и величају труд који су исказали у другој, споредној области (преводилаштву), наглашавајући при том са ког језика је извршено превођење. Њихова делатност описује се врло блиским синтагмама: „од ... књигу на ... књигу“ / „от ... књиг на ... језик“ / „од ... језика у наш језик“, које су, изгледа, биле омиљене у свету јужнословенских преводаца и разумљиве тадашњим читаоцима. Тужна је чињеница да су два оригинална записа неповратно нестала: запис о Димитрију Зографу, вероватно већ у средњем веку, а запис о Николи Врачу је постојао све до 1941. године. Запис старца Исаије је, изгледа, сачуван у оригиналу. Судећи по овом скромном узорку испитаних записа о познатим преводиоцима, у нашем средњем веку, у време постојања слободне државе, било је, изгледа, распрострањеније превођење са грчког него са латинског језика. Исаијина и Димитријева дела су сачувана и предмет су проучавања³⁸, док је Николин превод нетрагом нестао.

Јован Хаџи – Васиљевић, први проучаваоц записа о Николи Врачу, био је убеђен да рукопис припада XIV веку, што од њега преузимају Станоје Станојевић и академик Реља Катић, а у новије време Б. Лилић³⁹. Једино је Станоје Бојанин био врло суздржан у закључцима: у једном чланку Бојанин саопштава да је реч о „тешко проверљивом“ запису који потиче из рукописа из XIV века (а превод о коме је реч је, „највероватније, штиво медицинског садржаја“) ⁴⁰, док у другом чланку, констатује да је „фрагментарно очувани пергаментни“ рукопис из пчињског манастира „оквирно датован у XIV век“, а запис о Николи је „не-

³⁸ О тежини реконструкције оригиналног текста, говори податак да је Шаљапин, приређивач препева, у ту сврху морао да употреби три рукописа – један из XV и два из XVI века. Исто, 100. Код нас Исаијин превод још није издат, мада се о његовом запису доста писало.

³⁹ Ј. Хаџи Васиљевић, *исто*, 100. С. Станојевић, *Из наше прошлости*, Београд, 1934, 121, Р. Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, Београд, 1958, стр. 143, Б. Лилић, *нав. дело*, 240

⁴⁰ С. Бојанин, *Лечење биљем у средњевијековној Србији. Основни преглед*, Годшњак за друштвену историју бр. 1, Београд, 2012, 13

што познији⁴¹. Остаје утисак да Бојанин сматра да и „позније настали“ запис припада истом столећу као и основни текст. Стилистичко поређење пчињског записа са записом старца Исаије, на преводу дела Дионисија Ареопагита и записом о Димитрију Зографу, на преводу Писидиног *Шестоднева*, помаже нам да потврдимо да је он припадао XIV веку и тако разрешимо дилему која се појавила код овог истраживача.

Сведочанство пчињског записа о Николиној смрти

У продужетку пчињског записа, као што је речено, непознати записивач додаје „Бог да га прости“, што би говорило у прилог томе да се Никола управо упокојио⁴². Затим непознати писац белешке тражи и за себе и за читаоце опроштај грехова. Два пута поновљена реч „књига“, трипут поновљена молба за опроштај грехова, као да сведоче да је писац белешке био под утиском догађаја око (изненадне?) смрти свог сарадника (учитеља?), који се изгледа, скоро одиграо. Непознати записивач саветује читаоцима „и вас Бог да прости“ у склопу средњовековног погледа на свет. Или је то можда сведочанство о немирним временима? Писац је предвидео да његов запис о Николи буде читан, односно да рукопис буде коришћен. Положај записа у рукопису наговештава да је превод био инкорпорисан у овај зборник и да је после читања превода, наилазио запис забележен на маргини „Слова о моралу“. Читаоци ће на основу записа у рукопису знати о коме се говори и помолиће се за душу покојника. То нам опет говори да је Никола „Врач“ био добро познат у тој средини. Помен његовог имена призивао је у сећање читалаца сва добра дела којим их је Никола задужио, због чега треба да су му захвални. Николина смрт је нека врста опомена. Како се његов живот окончао (брзо?), тако они исто тако могу да се упокоје и зато треба на време да се припреме, међусобним опроштајем грехова, за други, вечни живот. Запис нам, дакле, посредно говори да је средина у којој је Никола деловао била учена, интелектуална и духовно

⁴¹ С. Бојанин, *ХМК и научна медицина ...*, стр 293, фусн 71

⁴² Никола Врач се упокојио у средини где је упамћен – по свему судећи, у пчињској долини, а старац Исаија на Светој Гори. За Димитрија Зографа је неизвесно да ли је остао на балканским просторима или је отишао у Русију.

настројена. Може се размишљати о монашкој средини или барем, о средини у којој су монаси били присутни.

У наведеном запису видимо да непознати аутор из Пчиње у једном тренутку почиње говорити у име других (присутних?), што није неуобичајено у средњем веку. Као пример наводимо рукопис бр. 94 из архиве манастира Дечана. То је чти–минеј из средине XIV века, који обухвата 467 листова. На дну 292 стране цитираног дечанског рукописа, налази се запис: „До zde писа раб Христу Никола, од Томина чтенија. Да простите, а вас Бог, аште смо што изгубили.“⁴³ Рукопис је писало више преписивача, а белешку је, у име свих који су радили, оставио само један (Никола), истог имена као наш преводац (што може бити чиста случајност). У овом случају, преписивач Никола Дечанац је означио докле је он писао, а одакле почиње текст његових сарадника, али је, ипак, замолио опроштај у име свих писара у скрипторијуму који су радили на овом рукопису, јер су текст невешто („грубо“) преписали („изгубили“). Дакле, преводац Никола Дечанац признаје да рукопис њега и његових сарадника није увек био довољно „леп“, као што је наручилац очекивао. Запис Николе Дечанца је настао из жеље да се оправда пред наручиоцем, очигледно особом са високим естетским захтевима. Дечанац наглашава докле је он радио, а одакле његови сарадници, указујући тиме на разлику у квалитету рукописа, али од одговорности не може да побегне, што би значило да је он био старешина скрипторијума, али старешина кога потчињени, из неког разлога не слушају. Његов запис на чти–минеју је молбеног карактера, док пчињски запис у једном тренутку, после информативног дела о Николином делу и смрти, поприма скоро наредбодавни карактер („Реците: Бог да га прости“), који изговара нека особа са осећањем неоспорног ауторитета.

Сем Николе „Врача“ (XIV век) и Николе Дечанца (средина XIV века), забележен је још један њихов имењак и сатрудник у неком неименованом скрипторијуму – Никола „Грешни“, такође из XIV века, преписивач *Празничног минеја*. За трећег Николу се не зна где је радио, а за собом је оставио белешку у првом лицу, чији је почетак такође оштећен: „ ... сви појушчи исправљајте, а мене благословите и помените грешнога Николу, а вас Бог да

⁴³ Ђ. Трифуновић, *Азбучник ...*, 107

помене у царству својем и у будућем веку.⁴⁴ Пошто пчињски рукопис више не постоји, међусобно поређење сва три записа сада није могуће.

Питање Николиног школовања

Кратка белешка на пчињским листићима инспирисала је истраживаче да покушају да одгонетну шта је Никола преводио и одакле му потребно знање страног језика. Досадашњи истраживачи су се кретали од претпоставке да је превео неко стручно дело до смеле тврдње да је у питању превод обимног Диоскоридовог кодекса. Један истраживач који је разматрао пчињски запис био је убеђен да може да одреди и место настанка превода. По тој више него смелој тврдњи: „Никола врач, по свој прилици најстарији српски лекар који је медицину учио у Краљевој болници у Цариграду, где је са латинског на српски превео чувену фармакологију са списком болести и упутствима за спремање лекова и лечење од Диоскорида“.⁴⁵ Место превођења по овој хипотези је, ни мање ни више, него само седиште Византијског царства, Константинопољ. У Краљевој болници је заиста постојао примерак Диоскоридовог дела и ако је заиста студирао на овој школи, Никола Врач је имао теоретску прилику да приступи овом рукопису. Проблем је што нисмо сигурни да је он студирао баш на Цариграду и баш при Краљевој болници у византијској престоници. Нигде се у пчињском запису не наводи да је Никола лекар преводио у иностранству, нити да је свој препис донео из неке туђе земље. Стиче се утисак, на основу записа са маргине пчињског листића, да је превод настао у нашој средини (могуће у пчињској долини), где је постао познат. Са одређеном дозом опрезности, могло би се претпоставити да је превод настао при крају његовог живота, јер анонимни писац записа прво бележи превођење, па онда лекареву смрт, као два догађаја која су временски, изгледа, блиска. Још мање се може изричито тврдити да је превео Диоскоридову знамениту „фармакопеју“, коју запис са пчињског пергамента не

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. VI, фототопско издање, Београд 1988, стр 1, запис бр. 9326

⁴⁵ Б. Лилић, *Традиционална медицина ...*, 242. Подвукао Ђ.В.

наводи, бар не у овом делу који је сачуван и ишчитан од стране Јована Хаџи–Васиљевића.

У покушају одгонетања **Николине школске спреме**, Реља Катић је кренуо у другом смеру. Он је прво поделио све средњовековне српске лекаре чији је спомен нашао у две групе. У групи „А“ су лекари који се спомињу у централним областима Србије, а у групи „Б“ – лекари који се спомињу у Котору.⁴⁶ Први од лекара у групи „А“ је поменут Никола Врач. Прихвата се да је живео у XIV веку, помиње се превод са латинског и даје једна важна претпоставка о његовом образовању: „врло вероватно да је био ђак неке италијанске медицинске школе“.⁴⁷ По овој хипотези, Никола је био из унутрашњости Србије, а добро је познавао латински језик. Заправо, ми би очекивали да неки лекар из Котора, као лучког медитеранског града, где се мешају различите културе, добро познаје латински језик, а не доктор из централних области Србије. Уочена нелогичност се превазилази објашњењем да се школовао у иностранству.

Нешто касније, хипотеза је допуњена једном новом опсервацијом о познавању латинског језика међу нашим средњовековним лекарима. Катић помиње четворицу наших лекара за које сматра да су били добри познаваоци латинског језика: Николу Врача (XIV век), Милчина из Призрена (*Milicinus de Presarin, homo domini imperatoris*⁴⁸), магистра Новака из Луштице (*Magister Novach de Lustiza, 1425*) и магистра Меднића (*Magister Mednich, 1526*). „Врло вероватно да су они били ђаци италијанских школа или учили лекарску вештину као занат у Италији јер се другачије не би могла објаснити појава да Србин лекар преводи медицинске списе са латинског на српски језик.“⁴⁹ Њих четворица су, као што се види, живели у распону од приближно век и по, што би, ако прихватимо Катићеву хипотезу, говорило о континуитету учења једног страног језика међу српским лекарима на балканским просторима. Када би се стриктно држали наведене хронологије, дошли би до нелогичног закључка да се лекари из

⁴⁶ Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, Београд, 1958, стр. 142 – 148

⁴⁷ Катић, исто ..., 145

⁴⁸ Катић на овом месту помиње 1354 годину, док се у К Јиричек, *Историја Срба II*, Пирот, 2004, стр 314, помиње 1349. годину.

⁴⁹ Катић, исто. Болдирао ЋВ

централних области Србије јављају као бољи познаваоци латинског језика од лекара из приморја. У пракси је вероватно било супротно, али оскудни и недовољно проучени извори могу да нас упуте у погрешном правцу закључивања. У својој последњој великој монографији на тему средњовековне медицине, академик Катић је доста опрезнији у својим констатацијама. Овде је Никола наведен као очигледан пример да су лекари средњовековне Србије били школовани, који нико не може оспорити. Остао је на позицији о значају Николиног преводилачког рада, али се не у упушта у питање места (или средине) школовања и стицања знања латинског језика.⁵⁰

По трећем становишту, стручни кадар за поједине позиве припремао се на училиштима у самој Србији. „Сигурни смо да су лекари, правници и музичари своја знања и вештине учили од некога, а због преоскудне изворне грађе не можемо ништа рећи ко су били учитељи и каква су била училишта. Средњовековни српски медицински рукописи сведоче о високом нивоу лекарске учености, о искоришћавању грчких и латинских учених трактата у којима је поред античке медицинске традиције долазило до израза и средњовековно искуство. Мисли се да су манастири били расадници медицинских знања и главна места где се обучавало за лекаре. Манастири су имали своје болнице за чланове братства, а негде и за друге болеснике, па је сасвим природно да је лекарска стручност била потребна.“⁵¹ Наведени утисак стечен је проучавањем самих наших старих медицинских списа, без дубљег улажења у хронологију. Збирни утисак који се односи на припаднике медицинске професије, свакако се односи и на нашег Николу. Треће становиште можда делује најприхватљивије, али остаје утисак који происходи из пчињског записа да се Николино знање разликовало од других лекара и да се он посветио превођењу једног дела, за које анонимни савременик очекује да они који користе то штиво буду захвални Николи Врачу на његовом несебичном труду око превођења.

Ни једно од три горе наведена становишта, не узима у обзир претпоставку да је Никола могао потицати из мешовитог брака и да је у породици научио латински. Било је доста витезова-

⁵⁰ Катић, *Српска средњовековна медицина*, Г. Милановац 1990, стр 118..

⁵¹ С. Ђирковић, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 420

најамника, Саса рудара и трговаца из приморја који су послом дошли у Србију, ту засновали породице и остали до краја живота. Четврта претпоставка заобилази проблем учења латинског језика, али не одговара на питање где се он школовао за лекарски позив. Николино хипотетичко путовање преко мора у неки италијански универзитет или одлазак у далеки Цариград говорило би у прилог томе да је припадао добростојећем staleжу, можда је имао и племићке крви или уживао подршку српског двора. У сваком случају, без додатних информација питање Николиног елитног образовања, које се наслућује из пчињског записа, не може се решити.

Николино претпостављено елитно образовање које следи из досадашњег излагања, замењено је, у новијој литератури, умеренијим ставом о Николином елитном месту у друштву, без помињања одласка у иностранство. Из излагања С. Бојанина, произилази да он опрезно убраја Николу Врача у круг јужнословенске учене елите, и то оном делу који је био посвећен превођењу са латинског, за разлику од „већинског“ дела⁵². Проблем у овој дефиницији претпоставља појам „јужнословенске учене елите“, који у овом чланку није прецизније објашњен. Сваку поделу на „мањински“ и „већински“ део елите у нашој средини треба опрезно узети, јер је, у практичном смислу, утицај латинског језика увек постојао, због дипломатских и трговинских односа са Западом. Већ први уговор српских владара о миру са Дубровником писан је на латиници (тзв. *курзивна готица*), док су се браћа, велики жупан Стефан Немања и кнез Мирослав на њему потписали ћирилицом (27 септембра 1189)⁵³. Наравно да су оба брата морали знати шта потписују, без обзира на то да ли су сами владали овим језиком или су имали уз себе учене преводиоце.

Непознати Николин превод анонимни писац записа на маргини пергаментног пчињског рукописа оцењује као веома значајан, као одредницу читавог једног професионалног живота једног следбеника Хипократове заклетве, као његов лични знак распознавања међу другим лекарима. Писац записа, непознати Пчињац може да буде и помало субјективан, што би говорило

⁵² С. Бојанин, *ХМК и научна медицина...*, 294

⁵³ Н. Порчић, *Документа српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017, 129 – 130 .

да други лекари нису вршили превођење или, барем, нису превели тако значајно дело као Никола Пчињски. Са друге стране, модерни истраживачи означавају његово дело уопштено и на различите начине: као стручно дело, штиво медицинског садржаја, латинску књигу или известан чланак, дакле, као дело чију величину не могу једнозначно и поуздано да одреде. Само од стране једног аутора тај ишчезли спис доживљен је као превод Диоскоридовог дела, при чему се не наводи извор за ту тврдњу, нити наводи неки аргументи у прилог том становишту. Наведени аутори нису разматрали могућност да је Никола Врач превео „кратке моралне поуке“ или „слово о моралу“ са неког западног предлошка. Такав став се може сматрати оправданим, јер се од једног лекара не би могао очекивати суптилан превод дела теолошког карактера, ни књижевног дела, ни списка потребног за дипломатске потребе. Ангажовање лекара као преводиоца има смисла само ако је дело за превођење из области медицине. Из анонимног записа о Николином раду, може се закључити да је превод био дело само једног појединца.

Пошто се не очекује да неко ангажује лекара да преводи збирку изрека светих отаца или теолошки спис, преведено дело је, вероватно, било из области медицине. Овако формулисан закључак намеће следећу мисао: за добар и квалитетан превод непознатог дела, које је очигледно било цењено од стране анонимног писца записа, изискује да се ангажује добар преводилац. То би значило да је Никола Врач би познат не само као добар познавалац латинског језика, већ као неко ко је већ преводио са латинског и ти преводи били читани и позитивно оцењени у српској средини. Не улазећи у даље претпоставке, које следују на основу овог размишљања, нпр. да је пчињски превод можда био обимнији од Николиних ранијих превода, морамо констатовати да је услед недостатка поузданих историјских извора немогуће улазити у анализу Николиног живота и рада.

Николин превод је настао у средини која је имала одређено знање латинског језика и такво знање ценила код других. Ма колико Николин превод био добар, он је приликом превођења морао задржати неке стручне латинске називе пренете у српски језик. За даље умножавање (преписивање) тог дела и распрострањење међу средњовековне лекаре, био је потребан преписивач

који је имао солидно знање латинског језика, односно неко ко је већ преписивао латинске термине. У манастиру Св. Прохора Пчињског постојао је скрипторијум у којем су преписивачи располагали извесним знањем латинских термина. Ту је настао један од најстаријих преписа старословенског превода Синтагме, касније пренет у ризнице карловачке митрополије, где је и сачуван⁵⁴. У науци је овај препис познат као „Пчињски“ или „Старији карловачки рукопис“ и сада се чува у Патријаршијској библиотеци, као рукопис бр. 70.⁵⁵ Синтагму је саставио солунски монах Матија Властар (1335), убрзо је преведена на старословенски (око 1349), а превод је касније доживео извесна скраћивања.⁵⁶

Пуна редакција Синтагме обухвата основни текст и низ додатних чланака. Од тих чланака, на првом месту у рукописима долази: Мали латински речник или Латински речник правних термина.⁵⁷ У реконструисаном старословенском преводу, Мали латински речник садржи скоро 70 правних термина, који су упоредо дати на латинском (али у ћириличној транскрипцији) и старословенском језику.

По прихваћеној хронологији, Пчињски рукопис је настао око 1370 године, што одговара крају владавине цара Уроша Немањића, и спада у најстарије познате српске рукописе Синтагме.⁵⁸ Пошто је у манастиру регистрована делатност скрипторијума за коју је потребно познавање латинског језика, за тај период (око 1370) можемо, хипотетички, да вежемо Николин преводилачки рад.

Време настанка Пчињске *Синтагме*, као и хипотетичко време превођења Николе Врача, подудар се са периодом деловања старца Исаије (око 1371) и Димитрија Зографа (1365–1385). Време када Димитрије Зограф сасвим сигурно завршава свој превод Писидиног *Шестоднева* (1385) одговара владавини краља Марка Мрњавчевића (Марко Краљевић народних песама) и кнеза Лаза-

⁵⁴ Пчињска синтагма је пренета у Сремске Карловце много пре мисије архимандрита Фирмилијана и Јеврема Илића (1878).

⁵⁵ Суботин – Голубин, *Предговор*, XVI у: Матија Властар, *Синтагма*, Београд, 2013

⁵⁶ Исто, X – XI, XIII – XIV

⁵⁷ Исто, XIX – XXII

⁵⁸ Исто, XVI - XVII

ра Хребелјановића. На помало парадоксалан начин, у културном и цивилизацијском смислу, деловање врхунских преводилаца обележева крај српског царства.

Чињеница да две деценије од проглашења Душановог закона настаје пчињски препис *Синтагме* (око 1370), говори нам да су монаси овог манастира имали одређено знање из правне терминологије и латинског језика како би могли да изврше преписивање основног рукописа. У делатност скрипторијума који се бавио умножавањем преведених дела, уклапа се и могуће преписивање Николиног превода. Пчињски запис говори да је Никола Врач био добро познат преписивачима, од којих је један од њих оставио белешку на маргини. Непознати састављач белешке знао је да оцени квалитет превода и да високо вреднује Николу као преводиоца, па чак и да остави аманет следећим поколењима да га спомињу. То значи да се очекивало да Николин превод послужи на корист следећим нараштајима, односно да се чува и умножава.

Закључак

Не улазећи даље у врлу живописну историју манастира и пчињског краја, враћамо се на основне информације које је најбрижљивије могуће извести из досадашњих истраживања, а да се не огрешимо о историјску истину. Пергаментни рукопис је некада припадао манастиру Светог Прохора Пчињског, мада увек постоји могућност да је он донешен из неког другог манастира или дворског скрипторијума, где је могао да настане. Ту су га затекли први истраживачи архимандрит Фирмилијан и Јеврем Илић. Већ у моменту проналаска, и рукопис и запис на њему били су доста оштећени. По Хаџи – Васиљевићевој оцени, рукопис писара био је леп, што говори о квалитету израде (могуће да је у питању калиграфски рад). Рукопис је, по његовом утиску, потицао из XIV века. Сам запис има нејасноће у читању већ у првом реду, а почетак другог реда је оштећен. Из остатака записа сазнајемо о Николи Врачу, о преводу који је обележио његов животни пут и о Николиној скорој смрти, која је потресла записивача и изазвала у њему бујицу побожних осећања. Превод „латинске књиге“, судећи по тексту записа на маргини, радио је

само Никола Врач. Стилистичка поређења овог пчињског записа са записом старца Исаије и записом о Димитрију Зографу, сведоче у прилог аутентичности записа. Непознати пчињски писац записа практично бележи Николин преводилачки посао терминима актуелним за период средњег века. Постоји могућност да је и анонимни писац записа на маргини пчињског рукописа припадао лекарској професији. Николин превод се, изгледа, налазио у истом рукопису, као и запис о њему, али је већ у моменту проналаска пчињских листића (1878) био изгубљен. Преведено дело је, вероватно, било из области медицине, јер се не очекује да неко ангажује лекара да преводи теолошки спис или збирку изрека светих отаца.

Манастир Светог Прохора Пчињског, у коме је рукопис откривен, био је веома угледан у своје време. Налазио у области кроз коју су ишли важни путеви до царске престонице (Скопље) у средњем веку. У самом манастиру је постојао значајан скрипторијум који је могао да обави преписивање рукописа пуне редакције *Синтагме* Матије Властара (око 1370), а тај рукопис је садржао и већи број латинских термина из правне терминологије. У делатност скрипторијума који се бавио умножавањем рукописа, уклапа се и могуће преписивање Николиног превода.

Николин превод, који је припадао пергаментном пчињском рукопису, свакако је дуго чуван у манастиру, и ишчитаван, али у време српско-турског рата (1878), од те целине остала су два листа, малог формата, „на шпаг“. Права је срећа да су архимандрит Фирмилијан и Јеврем Илић правилно оценили њихову вредност и пренели их на сигурну територију. Тако су пчињски листићи постали доступни истраживачима, од којих их је у пуном обиму користио само Јован Хаџи-Васиљевић. Други истраживачи нису овим листићима, због непотпуности, придавали велики значај тако да је изгубљена драгоценост прилика да се наше знање о њима допуни стручнијим опсервацијама од постојећих. Коначно, страдање старе Народне библиотеке запечатиле је даље могућности њиховог проучавања. Тек откриће нових историјских извора, може решити бројне дилеме које постоје о деловању Николе Врача, првог познатог преводиоца са латинског на српски језик.

